Юрій СЛИВКА

УПА І УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ

За понад тисячолітній період українсько-польські відносини були головним чином конфронтаційними, і такими вони дісталися у спадщину нашим народам у XX ст., коли, з одного боку, українці й поляки на певний час відвойовували державну незалежність, але незабаром її втрачали, а з іншого, – перебували в постійному протистоянні, яке виникало переважно на ґрунті територіальних суперечок.

За таких обставин годі було сподіватися, що цей складний клубок українсько-польських суперечностей вдасться легко розплутати. Свідченням цьому були, зокрема, безуспішні спроби українських і польських політичних партій, зокрема в середині 1930-х років, нормалізувати взаємини. Після того, як Німеччина окупувала в 1939 році Польщу, а в 1941 році – Україну, українсько-польські стосунки ще більше ускладнилися. До речі, не останню роль у цьому відіграли Німеччина й Радянський Союз, уміло використовуючи суперечності між двома народами у власних геополітичних цілях. У силу цілого ряду обставин українсько-польські взаємини були приречені на різке загострення. Головними учасниками кофлікту стали збройні формування обох народів – УПА та АК, а жертвами – тисячі й тисячі українців та поляків.

Оскільки ОУН та УПА були активними учасниками польсько-українського протистояння і саме на них польська сторона спрямовує основні звинувачення в "геноциді польського населення Волині 1939–1945 років", детальніше розглянемо їхню діяльність у період Другої світової війни, насамперед у зв'язку з вирішенням українського питання, а отже, й налагодженням українсько-польських взаємин.

Відомо, що на початку XX століття всі українські політичні партії, а згодом і керівники УНР та ЗУНР, послідовно відстоювали право українського народу на відродження своєї держави в етнічних межах. Це лягло основу програмних завдань ОУН, а опісля й УПА. У постанові Великого збору ОУН, який відбувався 2 лютого 1929 року, зазначалося, що головною метою організації є створення Української самостійної соборної держави шляхом "усунення всіх займанців з українських земель, що наступить у бігу національної революції" та що у визвольній боротьбі ОУН "здійснюватиме свої завдання шляхом зв'язків з тими народами, що вороже відносяться до займанців України, як рівно ж шляхом належного використання міжнародних взаємовідносин для осягнення суб'єктивної ролі України у міжнародній політиці". ОУН за-

являла, що з позиції самостійності й соборності України вона не визнає "всіх тих міжнародних актів, умов і установ, що стан українського національно-державного розірвання ствердили та закріпили" [1].

Це зауваження стосувалося Ризького договору 1921 року та ухвал Ради послів від 14 березня 1923 року про анексію Східної Галичини Польщею, здійснену всупереч праву націй на самовизначення. Тому в ухвалі Другого великого збору (квітень 1941 р.) підкреслювалося, що "ОУН поборює акцію тих польських угрупувань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель. Ліквідація проти українських акцій з боку поляків є передумовою унормування взаємин між українською і польською націями" [2].

Наприкінці 1930-х років ОУН сподівалася, що в боротьбі за відновлення державної незалежності та соборності України зможе розраховувати на сприяння Німеччини, яка виступала тоді за перегляд Версальської системи договорів під гаслом права націй на самовизначення. Саме тому керівництво ОУН брало активну участь у проголошенні автономії та державної незалежності Карпатської України, що здійснювалося фактично за директивними вказівками німецького уряду, який домагався розчленування та анексії Чехо-Словаччини. Незважаючи на те, що в угорській окупації Карпатської України вирішальну роль відіграла Німеччина, ОУН не втрачала надії реалізувати ідею державної незалежності України за допогою Німеччини, цього разу в процесі неминучої війни Третього райху з Радянським Союзом. У маніфесті, виданому в грудні 1940 р., ОУН висловлювала впевненість у розвалі СРСР і закликала український та інші поневолені народи боротися "проти московського імперіалізму всіх видів, а зокрема проти большевизму" та встановлювати "новий лад у Східній Європі й підмосковській Азії" [3]. Загалом, у 1930-х – на початку 1940-х років ОУН будувала свою політику на засадах інтегрального націоналізму й застосовувала переважно терористично-революційні методи боротьби.

Слід, проте, відзначити, що не всі члени ОУН поділяли оптимістичні сподівання на допомогу Німеччини у відродженні державності України й загалом у встановленні "нового ладу" в Європі. Наприкінці 1930-х років в середовищі ОУН почала формуватися група з визначних політичних діячів, куди входили Степан Ленкавський, Іван Мітринга, Роман Поладійчук, Василь Ривак, Михайло Турчманович, Борис Левицький та інші. До неї прихильно ставився також Богдан Кравців. Члени цієї групи обстоювали демократичні засади розбудови не тільки вла-

---

[1] *Причинки до суспільного мислення (збірка статей). – Торонто, 1989. – С. 5, 12, 15.*
[2] *Там само. – С.36.*
[3] *Там само. – С. 21.*

сної організації, але й України загалом, вважаючи, що "майбутнє наше суспільство мусить бути плюралістичне, що система багатопартійна більш прогресивна, як однопартійна диктатура"[4] . Вони висловлювали занепокоєння беззастережною орієнтацією ОУН на гітлерівську Німеччину, звертали увагу керівників організації на імперські плани Третього райху щодо українського та інших слов'янських народів. Ще за кілька років до початку Другої світової війни Іван Мітринга висловлював думку, що з хвилею нападу нацистів на Польщу "мусять бути для нас поляки приятелями, бо не Польща, а Україна є для гітлерівців найважливішим "лебенсраумом* "[5].

У 1940 році ця теза була оприлюднена на лютневому засіданні Краківського конгресу, а також на грудневому зібранні Секції справ міжнародної політики у Берліні. У гострій дискусії з прихильниками будівництва "нового ладу" за допомогою Німеччини Іван Мітринга від імені берлінської групи заявив, що місце України не у "новій Європі", а "разом з польським, французьким, підсовєтськими народами за Вільну Європу без Гітлера та Сталіна. Там наше місце". Саме тоді народилося гасло "Свобода народам! Свобода людині!", автором якого вважають Івана Мітрингу. Як стверджує Борис Левицький, група Мітринги рішуче заперечувала можливість існування "вільної України" в рамках "нової Європи", тому вже у липні 1941 року вона поширила летючку, що починалася словами: "Українці! На нашу землю прийшов новий окупант – гітлерівська Німеччина"[6].

Слід зауважити, що вже в 1940–1941 роках група Мітринги налагоджувала контакти не тільки з польським, але й білоруським, італійським і австрійським підпіллям. На початку вересня 1941 року Борис Левицький приїхав до Варшави, щоб підготувати умови для переговорів, які б "привели до вироблення спільної політики щодо німців, бо "нова Європа" мусить створюватися за англійськими, а не німецькими рецептами". На думку українців, польська сторона мусила б "виходити з того, що Україна повинна стати незалежною, а проблема польсько-українських кордонів обговорювалася б після війни"[7] .

Після того, як у другій половині 1941 року фашисти заарештували ініціаторів (і багатьох із них знищили) проголошення 30 червня у Льво-

---

[4] *Національний рух під час Другої світової війни. Інтерв'ю з Б. Левицьким // Діялог. – 1979. – Ч.II. – С.12-14.*

* *життєвим простором.*

[5] *Там само. – С. 10.*

[6] *Там само. – С. 14-17.*

[7] *Ковалєвський Збігнєв. Польське питання у повоєнній стратегії Української Повстанської Армії. Україна // Наука і культура. – Київ, 1993. – Вип. 26-27. – С.203; Mikołaj Siwicki. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. T. II. – Warszawa, 1992. – S. 42.*

ві Акту відновлення державності України, керівництво ОУН почало розробляти програму боротьби на два фронти – проти Третього райху та Радянського Союзу. Тому налагодження українсько-польських взаємин тепер набуло особливого значення. Таким чином УПА збиралася не тільки уникнути третього – польського – фронту, але й об'єднати українсько-польські сили у спільній боротьбі проти двох, із точки зору ОУН, основних супротивників державної незалежності як Польщі, так і України. У цьому контексті пильної уваги заслуговує та частина ухвали Другої конференції ОУН (квітень 1942 р.), у якій говорилося про союз з усіма силами, що сприяють відновленню державності України. У документі наголошувалося на важливості "створення широкого фронту боротьби поневолених народів Сходу та Заходу Європи" і підкреслювалося, що "московсько-большевицькій міжнародній концепції інтернаціоналізму й німецькій концепції т.з. "Нової Європи" ми протиставляємо міжнародню концепцію справедливої національно-політично-господарської перебудови Європи на засаді вільних держав під гаслом – "Свобода народам і людині". Саме воно й стало головним гаслом створеної у жовтні 1942 року Української Повстанської Армії. Власне в цьому контексті у постанові стверджувалося, що ОУН виступає "за злагодження польсько-українських відносин у сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання та панування права українського народу на Західноукраїнських землях. Одночасно продовжуємо боротьбу проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо Західних українських земель, проти антиукраїнських інтриг та спроб поляків опанувати важливі ділянки громадсько-адміністративного апарату Західноукраїнських земель коштом відсторонення українців" [8].

Заради спільної боротьби проти імперіалізму у постанові Третьої конференції (17–21 лютого 1943 р.) ОУН закликала поневолені народи Європи, у тому числі й поляків, забути свої дрібні суперечки. Водночас вона засуджувала "всі спроби індивідуальної чи збірної співпраці з окупантами як шкідництво і зраду українському народові" [9].

У четвертому номері офіційного органу ОУН "Ідея і чин" за 1943 рік була опублікована концептуальна програмна стаття відомого діяча УНДО Ярослава Боровича – Василя Мудрого "Україна і Польща". Автор глибоко проаналізував історію суперечливих українсько-польських відносин, зокрема у XX столітті, політику міжвоєнної Польщі щодо Східної Галичини й Західної Волині, визначив причини провалу всяких спроб українців і поляків утворити рівноправний союз і з'ясував негативні наслідки українсько-польських конфліктів для обох народів. Висвіт-

---

[8] *Причинки до суспільного мислення. – С. 62-63, 69-70.*

[9] *Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 24. – С.137, 141.*

ливши причини різкого загострення українсько-польських взаємин під час Другої світової війни, Василь Мудрий доводив необхідність примирення між народами та об'єднання зусиль на платформі відновлення і визнання державної незалежності України та Польщі. "Об'єктивні умови національно-державної української рації, – писав Василь Мудрий, – наказували б жити в приязних взаєминах із Польщею з уваги на великого спільного ворога Москву. Знов же об'єктивні умови національно-державної польської рації наказували б полякам жити у приязних відносинах до державної України ще й з уваги на польського західного сусіда Німеччину. Одначе, ці дві тези виключають себе тому, що поляки в своїй меґаломанії усе будуть собі легковажити як не одну, то другу небезпеку. А будуть це робити з цієї причини, що віритимуть у свою "силу", але досягнену коштом поневолення і українців, і білорусів, і литовців. На беззастережне признання української державности в українських етнографічних межах вони не годяться навіть тоді, коли політично лежать напівпритомні, розтрощені колесами історії" [10].

Автор статті переконливо доводив, що український народ з часу останніх визвольних змагань 1917-1920 рр. ні на мить не переставав боротися за власну державу, а в роки Другої світової війни створив вагому політично-військову організацію, яка "дозволяє нам одверто говорити про конечність розв'язки питання нашої боротьби на польському відтинку. Ми свідомі того, що перед лицем небезпек, які грозять усім поневоленим народам Сходу від німецького і московського імперіялізмів, тільки спільний фронт поневолених проти імперіялістів і ліквідація внутрішніх спорів є одинокою правильною відповіддю поневолених воюючим імперіялізмам. Це треба також прикладати до взаємовідносин двох народів – українського і польського. І тому ми сьогодні проти боротьби на цьому відтинку, тому ми також за знайдення мирних шляхів розв'язки існуючих питань між обома народами. Якщо ж боротьбу цю польська верхівка хоче нам накинути, то це буде завзята боротьба всього українського народу проти ворожих імперіялістичних зазіхань" [11].

Отже, ОУН, цього разу устами авторитетного громадсько-політичного діяча Василя Мудрого, який тісно співпрацював з підпіллям, закликала до українсько-польського примирення та союзу двох народів на платформі боротьби проти імперіалізмів, за відновлення державної незалежності Польщі та України.

Винятково важливими для визначення подальшої програми боротьби за незалежну і соборну Україну, а отже, й шляхів українсько-польського порозуміння були постанови Третього надзвичайного вели-

---

[10] *Борович Я.В. Україна і Польща // Ідея і чин. – №4. – 1943. – С.20.*
[11] *Там само.*

кого збору ОУН, який відбувся 21–25 серпня 1943 року. З огляду на тодішню міжнародну ситуацію, зокрема відкриття країнами антигітлерівської коаліції другого фронту, ОУН стверджувала: війна засвідчила "слабість" німецької і московсько-большевицької імперій, а це дає поневоленим народам реальну можливість здобути свободу і державну незалежність. "Система вільних народів і самостійних держав – це одинока і найкраща розв'язка питання порядку в світі. Спроби упорядкувати світ на інших основах не дали ніколи позитивних результатів. Всі понаднаціональні державні твори-імперії виявлялися завжди чинниками історичної реакції і занепаду. В імперіях завжди один нарід поневолює і веде до занепаду інші народи. Тому ОУН обстоює право всіх народів на самостійне життя у власних державах, на повний їх культурний і економічний ріст, бо тільки таким шляхом іде людство до поступу" [12].

Консолідацію українського народу на платформі боротьби за незалежність ОУН прагнула пришвидшити "шляхом знищення всіх економічних і соціальних нерівностей. Вважаємо, – говориться у постанові великого збору, – що в сучасну історичну добу є всі дані для побудови такого економічного ладу, який дасть рівні шанси праці, заробітку всім громадянам. Знищуючи всі форми експлуатації кляси клясою, створимо в Україні справедливий суспільний лад. Тільки при такому суспільному ладі і буде запорука, що державна влада не стане на службі одній клясі, буде організуючим, плануючим і керуючим органом цілого народу".

ОУН ще раз заявляла, що, борючись за визволення українського народу, вона послідовно виступає за політичну співпрацю з іншими поневоленими народами нині і в майбутньому, що "основою цієї співпраці є тільки взаємна пошана і визнання права всіх на вільне життя". У зв'язку з цим у постанові відзначалося, що польська верхівка є "вислужником чужих імперіялізмів та ворогом свободи народів. Вона намагається запрягти польські меншини на українських землях і польські народні маси до боротьби з українським народом та помагає німецькому і московському імперіялізмові винищувати український нарід". ОУН продовжувала виступати за "вилучення всіх другорядних фронтів", тобто українсько-польського протистояння, за союз поневолених тоталітарними державами народів у боротьбі за національне визволення. "У наших зносинах з сусідніми народами, – йшлося далі у постанові великого збору, – розраховуємо на співпрацю з їхніми народними масами та з їхніми революційними неімперіалістичними елементами й поборюємо всіх попутчиків імперіялізмів" [13].

---

[12] *Літопис Української Повстанської Армії. Т.24. – Торонто-Львів, 1995-1996. – С.227.*
[13] *Там само. – С.235-237.*

Засади об'єднання поневолених тоталітарними державами народів у боротьбі за національне визволення були схвалені Українською Головною Визвольною Радою (УГВР) – представницьким органом українського народу, створеним з ініціативи Української Повстанської Армії. Перший великий збір УГВР відбувся 11–15 липня 1944 року у карпатських лісах на схилі гори Виділок, що неподалік села Сприня на Самбірщині. Президентом УГВР присутні обрали Кирила Осьмака. У політичній програмі УГВР зазначала, що вона бореться за українську самостійну державу в союзі з усіма поневоленими народами Європи й Азії і "прагне порозуміння та мирного співіснування з усіма сусідами України на принципі взаємного визнання права на власні держави на етнографічних землях кожного народу" [14].

Таким чином, у період Другої світової війни, особливо на завершальному її етапі, ОУН та УПА послідовно боролися за відновлення незалежної й соборної України, відстоювали права інших поневолених тоталітарними державами народів на національну свободу та відродження своїх самостійних держав. Це стосувалось і польського народу, оскільки добросусідські взаємини з поляками керівництво ОУН та УПА вважало запорукою державної незалежності України і Польщі.

Щодо позиції керівників польського підпілля, насамперед еміграційного уряду в Лондоні та створеної ним Армії Крайової, можна без перебільшення стверджувати, що всі впливові польські політичні сили того часу виступали за відновлення кордонів Польщі 1939 року, а отже, й збереження в її складі Східної Галичини та Західної Волині. Ця позиція логічна тільки в тому випадку, якщо брати до уваги таємний договір Молотова-Ріббентропа про поділ сфер впливу у Центрально-Східній Європі між Радянським Союзом і Німеччиною. Коли ж врахувати обставини, за яких 1919-1923 рр. ці землі опинилися в складі Польщі, зазіхання поляків на Західноукраїнські землі втрачають усяке підґрунтя. Розглянемо це питання детальніше.

Як відомо, у 1917-1918 рр. на руїнах Російської та Габсбурзької імперій була відновлена Польська держава. У 1917 р. була створена Українська Народна Республіка, а в листопаді 1918 р. – Західноукраїнська Народна Республіка. У січні 1919 року УНР і ЗУНР ухвалили акт соборності України. Після завершення Першої світової війни країни-переможниці визнали за населенням Східної Галичини право на державне самовизначення, але у червні 1919 р. уповноважили Польщу бути її тимчасовим військовим окупантом, щоб таким чином зміцнити "санітарний кордон" і захистити Центральну Європу від більшовизму. Проте в бере-

---

[14] *Українська Головна Визвольна Рада. Кн.1.: 1944-1945. Літопис УПА. Т.8.– Львів, 1992. – С.34-38.*

зні 1923 р. Антанта всупереч волі українського народу дала згоду на анексію Східної Галичини Польщею. Керівництво ЗУНР і тодішній уряд Радянської України рішуче виступили проти цієї ухвали, вважаючи її незаконною і необов'язковою, і продовжували боротьбу за соборність України.

Рух за возз'єднання Західних земель з Україною, який активізувався після приходу у вересні 1939 р. Червоної Армії, був, по суті, продовженням національно-визвольної війни населення Східної Галичини та Західної Волині 1918-1919 і наступних років і аж ніяк не був спричинений таємними радянсько-нацистськими домовленостями. Тому незважаючи на деякі обставини (присутність радянських військ) ухвала Народних зборів про возз'єднання Західної України з Україною Радянською загалом відображала волю населення Галичини й Західної Волині і була фактично легітимізацією, з точки зору широкого загалу, Акту злуки 1919 р. Таким чином, на захисті соборності України виступив не тільки весь український народ, але й державні структури Радянського Союзу, до складу якого входила Україна[15]. Керівництво ОУН та УПА хоч і негативно ставилося до інтервентських дій радянського уряду та Червоної Армії щодо Польщі, ніколи не ставило під сумнів законність возз'єднання українських земель. З огляду на це позиція ОУН та УПА щодо соборності України, а отже, й східних кордонів Польщі не була відмінною від прагнень усього українського народу.

Отже, суперечка між польським підпіллям в особі лондонського уряду і Армії Крайової, з одного боку, та українським національно-визвольним рухом, який тоді репрезентували, головним чином, ОУН та УПА, з іншого, щодо східних кордонів Польщі та долі Східної Галичини і Західної Волині була фактично конфліктом з усім українським народом та Радянським Союзом, який тоді виступав гарантом західних кордонів України. Тому збройне протистояння з українським патріотичним підпіллям із приводу східних кордонів майбутньої Польщі об'єктивно зменшувало шанси тогочасних польських політичних сил у боротьбі проти справжніх ворогів відновлення незалежності Польщі.

І все ж, незважаючи на неодноразові спроби ОУН та УПА налагодити польсько-українські взаємини на платформі спільної боротьби проти тоталітарних режимів, еміграційний лондонський уряд і керівництво Армії Крайової фактично ігнорували ці заклики, наполягаючи на відновленні довоєнних кордонів Польської держави і тим самим ускладнюючи своє становище у Східній Галичині та Волині. Як згадує безпосеред-

---

[15] *Сливка Юрій. Україна у Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип.3-4. – С.17-18.*

ній учасник тих подій генерал Мар'ян Голембйовський, після арешту ініціаторів проголошення Акту незалежності України в керівних колах ОУН дійшли висновку, що "єдиним союзником у боротьбі за вільну Україну може бути тільки Польща", тому українці шукали шляхів налагодження польсько-українських взаємин. Однак польська сторона не виявила розуміння. Так, коли у серпні 1942 року генерала Сікорського запитали про його бачення польсько-українських відносин, він відповів так: "Українців передам Сталіну" (зрозуміло, що без території). Такою ж, на думку Голембйовського, була й позиція керівництва АК, зокрема 27-ої Волинської дивізії, що й зумовило "вартої жалю польсько-українську боротьбу" та "страшні взаємні вбивства,.. якими були задоволені та з яких користалися Німеччина й СРСР" [16].

Якщо на початку радянсько-нацистської війни таку поведінку польської сторони ще можна було пояснити сподіваннями на можливе визнання Радянським Союзом кордонів довоєнної Польщі у зв'язку з його критичним становищем і прагненням якоюсь мірою спокутувати свою провину перед польським народом і Західними державами за союз із Німеччиною 1939–1941 рр., то згодом, коли Сталін і його оточення поступово отямилися від "віроломного нападу", важко виправдати. Непоступливість і небажання польського підпілля вести серйозні переговори з ОУН та УПА щодо східних кордонів Польщі зумовлювалися й тим, що плани українців відновити незалежну соборну Україну були нездійсненними. Справді, за тих обставин шанси українців були мізерними. Але не кращою була й перспектива намірів лондонського уряду відновити Польщу довоєнного зразка. Особливо переконливо про це свідчать угоди країн антигітлерівської коаліції, укладені ще до завершення війни, зокрема у Тегерані та Ялті.

Ще раз відзначимо, що всі тодішні польські політичні сили виступали за відновлення кордонів довоєнної Польщі, отже, і за збереження у її складі Східної Галичини та Західної Волині, а ендеки – прихильники програми Романа Дмовського – планували приєднати Польської держави всю Правобережну Україну. Як найрадикальніший спосіб вирішення української проблеми у визволеній і відновленій Польщі пропонували витіснення, а фактично очищення т.з. східних кресів від українців шляхом примусового переселення або на територію Радянського Союзу або в інші регіони Польщі з поступовою їх асиміляцією та ополяченням[17].

---

[16] *M. Gołembiowski Sojusz z Ukraińcami i sojusz narodów ujarmionych. Dialogi // Biuletyn polsko-ukraiński. – 1987. – № 7/8. – С.2.*

[17] *E. Misiło. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu i podzemia w latach 1939–1944. Dokumenty // Zustriczi, 1990. – № 3-4. – S.158–163.*

Відзначимо, однак, що у середовищі польського підпілля були й поміркованіші підходи до полагодження українсько-польських взаємин. Крайова політична репрезентація, наприклад, стверджувала, що еміграційний уряд "не тільки припускає можливість порозуміння з незалежним українським рухом, але водночас й потребу створення спільного польсько-українського фронту.., спрямованого проти окупантів". Ця програма передбачала створення Української національної держави, а "укладення кордонів між Польщею та Україною буде залежати від характеру федеративного устрою"; при цьому "українська меншина в межах Польської Республіки, а польська меншина в межах Української держави користуватимуться широкими національними і культурними правами на загальних засадах". У цій декларації також зазначалося, що Польща боротиметься за повернення втрачених "східних кресів", тобто за відновлення кордонів довоєнної Польщі. 31 березня 1943 року еміграційний уряд підтвердив рішучу готовність продовжити боротьбу за "східні креси" й пообіцяв зрівняти українців у правах з поляками в межах кордонів довоєнної Польщі[18].

Інформаційний звіт АК Львівського регіону еміграційному уряду за грудень 1943 року повідомляв наступне: "Ставлення до українців скрізь вороже. Немає жодної дискусії, у якій би проглядався хоча б якийсь політичний реалізм стосовно українців. Кожна програма, що має на меті остаточне вирішення українського питання і яка передбачає, що господарями на цій землі можуть бути лише поляки, знаходить підтримку в тутешньому середовищі. Будь-яка спроба надати цим землям політичну автономію приречена на невдачу... і будь-хто, навіть найбільш популярна особистість, якщо займатиме таку позицію, тут програє..." [19].

Ще відвертіше про це говорив Ян Криштоф Тримбальський у своєму рефераті "Українське питання через призму Лондона, Варшави і Львова" (середина 1943 року). За словами автора, варшавські і львівські політичні кола вважали, що єдиним способом встановлення миру у відновленій Польщі є радикальне розв'язання української проблеми, щоб "раз і назавжди ліквідувати українське питання, щоб припалити той струп на польському тілі, щоб знищити те, що було й буде для нас ворожим" [20].

Саме на підставі таких міркувань і з'явився клич: "Українців за Збруч!" Це гасло не було виявом хвилевих емоцій чи породженням конкретної ситуації 1942–1943 років, хоч і вони відіграли свою роль при

---

[18] *Див.: Ілюшин І. Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – К., 2002. – С. 295; Цит. за: Сергійчук В. Трагедія Волині. – Київ, 2003. – С.12–14.*

[19] *Там само. – С.15.*

[20] *Siwicki Mikołaj. T. 2. – S.320.*

цьому. Навпаки, така думку була логічним продовженням міжвоєнної політики польського уряду, спрямованої на соціальну й політичну дискримінацію українців, їх ополячення й поступове витіснення за межі рідного краю. Підтвердженням цьому була підготовлена на зламі 1938-1939 рр. постанова Ради міністрів Польщі "У справі акції, спрямованої на зміцнення польського елементу у Східній Малопольщі".

Виникає, однак, запитання: чому в центрі подій опинилася Волинь, а не Східна Галичина, де українсько-польські суперечності були значно гострішими?

З початку 1943 року на ділянці Холмщина – Волинь та Східна Галичина склалася надзвичайно напружена воєнно-політична ситуація, зумовлена, насамперед співвідношенням збройних сил, які боролися за домінуючі позиції у цьому важливому стратегічному регіоні. Відомо, що на Волині та Холмщині вже з кінця 1941 р. і особливо у 1942 році зосереджувалися основні польські й українські військові формування – УПА та АК, а також радянські партизанські загони та значні тилові частини Вермахту. Відчутні зміни у співвідношенні сил між фашистською й антигітлерівською коаліцією на користь останньої, що особливо чітко проявилося після розгрому німецької армії під Сталінградом, позначилися й на ситуації у цьому регіоні. Як уже говорилося, у квітні 1943 року Радянський Союз розірвав дипломатичні відносини з польським еміграційним урядом у Лондоні та відмовився визнавати східні довоєнні кордони Польщі. З огляду на це польський еміграційний уряд і керівництво АК, зокрема 27-ої Волинської дивізії, розробили план повстання та встановлення у регіоні своєї влади. Таким чином поляки збиралися поставити Радянський Союз перед доконаним фактом відновлення східних кордонів Польщі. Саме тому Армія Крайова гарячково стягувала на цю територію свої сили. Відзначимо також, що саме у червні 1943 року з дозволу німецьких окупаційних властей була сформована польська "міліція ґранатова", яку німці використовували також і в боротьбі з українським підпіллям.

Український національно-визвольний рух, зокрема УПА, на початку 1943 року опинився у вельми скрутній ситуації. Після того, як українці вийшли з окупаційних поліцейських структур, а ОУН оголосила всіх, хто так чи інакше співпрацює з фашистськими чи радянськими органами, ворогами українського народу, боротьба проти УПА посилилася, насамперед з боку Вермахту. Загалом, на той час проти українських націоналістів вели активну збройну боротьбу всі три її противники: Німеччина, Радянський Союз і польське підпілля, зокрема АК. 18 травня УПА видала звернення "Польські громадяни", у якому застерігала: "Ви перші охоче зголосилися на їх (українців, які вийшли з окупаційних поліцейських структур, – Ю. С.) місце і допомагаєте німцям здійснювати бандитську роботу. Сьогодні ви є сліпим знаряддям у німецьких

руках проти нас. Нині на тій службі стараєтеся всілякими способами знищити нас, всю свою ненависть та гнів направляєте проти українського народу. Ви нині підпалюєте наші села й розстрілюєте наше населення. Але пам'ятайте: якщо польська громадськість не вплине на тих, які пішли до адміністрації, на фольксдойчів у поліцію та не вплине на те, щоб вони покинули ці місця, то гнів українського народу виллється на тих поляків, які мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна наша жертва, спричинена вами, відіб'ється на вас" [21].

Ще 22 квітня 1943 року комендант АК Волинського округу полковник К. Бомбінський відзначав: "Упродовж вже двох тижнів польське населення на Волині зазнає варварського мордування, яке коять стосовно цілих родин українські різуни. Мені відома рука, котра пхає українську людність до самовбивчої боротьби проти своїх співвітчизників польської національності на спільній батьківській волинській землі. Цілком зрозуміло, хто може отримати користь від цього внутрішнього безладдя. Це ж німецькі окупанти, яким простіше поневолити край, коли окремі групи населення між собою борються" [22].

У червні, липні та серпні 1943 року німецька окупаційна влада направила проти УПА 10 тисяч солдатів, 10 моторизованих батальйонів, 50 танків і 27 літаків. Ці війська складалися з частин СС, німецької поліції, відділів польської поліції, угорських військ та інших. По суті, ця каральна експедиція була спрямована не лише проти УПА, але й цивільного населення і мала на меті "придушити народне повстання на Волині". Тільки внаслідок операцій 14–16 липня було спалено село Малин (850 українців та чехів), убито сотні селян, арештовано понад дві тисячі представників інтелігенції; у Кременці було розстріляно 280 чоловік, у Рівному – 200, у Луцьку – 160. Загалом у липні–серпні 1943 року німецькі війська провели проти УПА 50 операцій, під час яких було вбито й поранено: 1237 солдатів та офіцерів УПА, не менш ніж 5 тисяч цивільного населення та понад 3 тисячі німецьких вояків[23] .

Якщо взяти до уваги, що у 1943 році, крім нацистів, боротьбу проти УПА активізували боротьбу радянські партизани, зокрема загони Сидора Ковпака, що повернулися з Карпатського рейду, то стане зрозуміло, в якій критичній ситуації опинилося українське підпілля. За цих обставин керівництво УПА аж ніяк не було зацікавлене у тому, щоб, воюючи одночасно проти двох тоталітарних монстрів, відкривати ще

---

[21] *Roman Drozd. Ukraińska Powstańcza Armia. – Koszalin, 1998. – S.125–126.*

[22] *Володимир Литвин. Тисяча років сусідства і взаємодії // Голос України. – 2002. – 12 листопада.*

[23] *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С.375–377.*

третій фронт – проти польського підпілля, зокрема АК. Тому українці докладали багато зусиль для того, щоб не тільки уникнути загострення українсько-польських взаємин, а навпаки, утворити союз українських та польських формувань у боротьбі проти двох тоталітарних держав – Німеччини та Радянського Союзу. При цьому пропонувалася начебто прийнятна для обох народів платформа – відновлення незалежної Польщі та України в їх етнічних кордонах. Ми вже згадували ухвалу Другої конференції ОУН (квітень 1942 року), де зазначалося, що українське підпілля виступає "за злагодження польсько-українських відносин у сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання та панування права українського народу на Західноукраїнських землях". Ця заява була підтверджена наступними рішеннями ОУН і УПА, ухваленими, зокрема, Третьою конференцією 17–21 лютого 1941 року та Третім надзвичайним великим збором 21–25 серпня 1943 року.

На початку липня 1943 року ОУН оприлюднила відозву до поляків – надзвичайно важливий програмний документ. У ній переконливо обґрунтовано життєву необхідність об'єднати зусилля українського й польського народів у боротьбі за незалежну Україну і Польщу як визначальну передумову стабілізації міжнародних відносин у повоєнній Європі. У відозві зазначалося, що в міру наближення кінця війни та відчутного ослаблення обох воюючих тоталітарних держав наростає національно-визвольна боротьба поневолених німецьким та московським імперіалізмом народів Центрально-Східної Європи, зокрема українського і польського, спрямована на відродження національних держав. "Однакове становище, спільні вороги та спільна мета, якою є власні держави, повинні стати наказом для обох народів, врешті як і інших поневолених народів, спільно боротися в єдиному фронті проти імперіалістичних загарбників".

ОУН знову наголошувала: український народ завжди був переконаний у тому, що передумовою державної незалежності українського і польського народів є обопільна злагода, усвідомлення того, що саме ця обставина є одиноким гарантом існування двох народів між двома могутніми державами – Німеччиною і Радянським Союзом, які, з огляду на свій імперіалістичний характер, завжди були ворогами наших народів, прагнули їх поневолити. Постійне розпалювання Німеччиною і Радянським Союзом українсько-польської ворожнечі діячі ОУН розцінювали як один із засобів поневолення українського і польського народів. "Москва і Берлін, – читаємо у відозві, – порозумілися і у майбутньому знайдуть спільну мову, якщо йдеться про повалення Української чи Польської держави та поневолення обох народів. У справедливості цього особливо переконався польський народ під час поділів, а зокрема у 1939 році. Очевидність тої правди не хочуть зрозуміти польські імперіалістичні кола.

Дивним і незрозумілим є факт, що нині, коли польський народ поневолений німецьким загарбником і коли водночас Росія планує чергову окупацію Польщі, польські імперіалістичні провідники оголосили безжалісну боротьбу українському народові, позбавляючи його права на власну державу. Польські імперіалісти будь-що не хочуть змиритися з боротьбою поневоленого українського народу і своєю сліпою ненавистю до нього йдуть так далеко, що примирюються з найлютішими ворогами незалежної Польщі – з імперіалізмом російським і німецьким. Адже зрозуміло, що нині, коли провідники одного поневоленого народу закликають до боротьби з іншим поневоленим народом, то таким чином спричинюють послаблення спільного фронту поневолених, а отже, прислуговуються загарбникам".

Вказавши, що головною причиною польсько-українського конфлікту є проблема східних кордонів Польщі, намагання її політичних керівників повернути до складу Польської держави Західну Україну, яку вони називають "нашою східною землею", ОУН заявляла, що український народ ніколи не погодиться на те, щоб Східна Галичина і Західна Волинь були відірвані "від решти українських земель". Водночас вона запевняла поляків у непохитному прагненні українців порозумітися на платформі спільної боротьби проти імперіалістичного Берліна та Москви за відродження незалежної Польщі та України. "Не маємо жодних ворожих планів щодо польського народу і не хочемо жодної грудки польської землі. Визнаємо право кожного народу на самовизначення і на власну державу. Наше ставлення до польського народу оперте на приязні і бажанні співпраці" [24].

Попри те українсько-польське протистояння невпинно загострювалося, переростаючи у щоразу масштабніші кровопролитні сутички, жертвами яких ставали тисячі людей з обох боків. Саме на хвилі цього озлоблення і з'являлися кличі ненависті та відчаю: "Українців – за Збруч!" та "Ляхів – за Сян і Буг!"

На зламі 1942–1943 років кривавою ареною польсько-українського протистояння стали Холмщина і Підляшшя, а з весни 1943 р. – Волинь і частково Східна Галичина, внаслідок чого кількість жертв почала наближатися до десятків тисяч. Стихія міжнаціонального українсько-польського конфлікту загрожувала перерости у національну катастрофу з непередбачуваними наслідками. Громадськість була стурбована подальшим трагічним розвитком подій і прагнула погасити полум'я ненависті й озлоблення. Бо кожен розумів: якою б не була мета конфліктуючих сторін, нічим не можна виправдати вбивства людей, тим більше безневинних дітей.

---

[24] *Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто–Львів. – Т.26. – С.355-358.*

Саме цими мотивами були пройняті послання митрополита Андрея Шептицького до духовенства й народу, у яких він надзвичайно переконливо обґрунтував гріховність, людиноненависницький характер дій ворогуючих сторін і закликав учасників міжнаціонального конфлікту схаменутися, припинити братовбивчу війну та порозумітися. У пастирському посланні від 10 серпня 1943 року митрополит застерігав, що молодь, яка береться вирішувати "справи загальні без достатнього досвіду і без волі порадитися зі старшими", вельми часто стає знаряддям ворожих сил, що "просто провокують до незаконних поступків, до нерозважливих кроків, які відтак мстяться на цілій громаді... Ми були свідками навіть страшних вбивств, – писав А. Шептицький, – сповнених молодими людьми, може навіть в добрих намірах, але з жахливими наслідками для народу. Ми бачили не раз людей, що передавали нашим молодим неначе накази народних провідників та наказували для добра справи когось убивати. Було багато таких випадків, у яких самі провідники молодих голосно і прилюдно стверджували, що агенти, які приказували вбивства, були провокаторами і служили нашим ворогам. На жаль, такі випадки виробили у молодих фальшиве пересвідчення про те, коли кому можна життя відібрати". З метою припинити кровопролиття митрополит Андрей, звертаючись до народу, насамперед до молодих людей, закликав: "Не дайтеся спровокувати до ніяких незаконних поступків. Це ж інтерес наших ворогів: намовити наших людей до нерозважливих кроків, які могли б, а навіть мусіли б стягнути на наш нарід великі шкоди. Не дайтеся баламутити людям, які представляють вам неначе конечним деякі злочини проти Божого закону. Пам'ятайте, що ніколи нічого корисного для свого народу не осягнете через противне Божому законові поступування" [25].

У зв'язку з різким загостренням українсько-польських взаємин звернення до народу опублікував Український центральний комітет за підписом його голови Володимира Кубійовича, а також керівництво ОУН. У жовтні 1943 року ОУН у поширюваних інформаційних матеріалах пояснювала витоки українсько-польського збройного протистояння тим, що польське підпілля заперечувало право українського народу на самовизначення, зауважуючи, що конфлікт використовувався Берліном і Москвою з метою поневолення обох народів. "Як по одному, так і по другому – польському й українському – боці знайшлися елементи, що дали себе впрягти свідомо чи несвідомо до чужого воза і виконували роботу, що, крім шкоди для національних інтересів власних народів, нічого іншого принести не може". Тому провід ОУН "осуджує акти вза-

[25] *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали. Церква і суспільне життя. Т. 2, кн. І. (За редакцією Андрія Кравчука). – Львів, 1998. – С.337-340.*

ємних убивств, звідки вони не походили б" і заявляє, що "ні український нарід, ні Організація нічого спільного з тими масовими вбивствами не мають" та стверджує, що "всі самочинні акти терору, звідки вони не походили б, Провід ОУН –Самостійників-Державників – уважатиме чужою агентурною роботою і буде їх рішуче поборювати" [26].

Уже говорилося, що на початку липня 1943 року ОУН звернулася до поляків з листівкою, де було обґрунтовано засади спільної боротьби українського та польського народів за відновлення державної незалежності Польщі та України. У відповідь на це звернення Крайова політична репрезентація 30 липня у підпільній газеті "Наші Східні землі" ("Naszi Ziemie Wschodnie") надрукувала "Відозву до українського народу", в якій звинувачувала українців у співробітництві як із німецькими, так і з радянськими окупантами у 1939–41 роках і вимагала засудити вбивства поляків на Волині. Водночас у відозві стверджувалося: "Маємо спільних ворогів, тому станьте на нашому боці до боротьби з ними". Відозва закінчувалася такою заявою: "Розуміємо та доцінюємо прагнення українського народу створити незалежну Україну. Одначе заявляємо, що не відмовимося від східних земель Речі Посполитої. Гарантуємо на тих землях повний і свобідний розвиток української людности на засадах свободи та рівности громадянських прав і обов'язків" [27].

4 серпня 1943 року Крайова політична репрезентація підготувала для уповноваженого представника еміграційного уряду пропозиції щодо передумов українсько-польських переговорів. Вона стверджувала, що польський народ розуміє прагнення українців створити незалежну державу, з якою Польща встановить доброзичливі відносини, але польсько-українські переговори можуть розпочатися тільки за умови визнання кордонів Польщі 1939 року. "Східні землі Речі Посполитої, визнані, як національно змішані, мусять залишитися частиною Речі Посполитої з огляду на великий культурний і господарський внесок поляків, зокрема на тісний економічний зв'язок з рештою Польщі. Українське населення у межах Речі Посполитої буде мати свободу, фактичну і правову рівноправність, повну свободу політичного, культурного і господарського розвитку (рівноправність української мови, шкільництва всіх рівнів до університету включно). Гарантією тієї свободи стане територіальне самоврядування з воєводством включно..." Крайова політична репрезентація закликала "українців-самостійників" до співробітництва "у подоланні ненависті українських мас до кресових поляків".

---

[26] *Лебедь Микола. Зовнішньо-політична діяльність Генерального Секретаріату закордонних справ УГВР // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 26. – Торонто–Львів, 2001. – С.118.*

[27] *Там само. – С.117-118.*

Однак аналогічне співробітництво для "подолання ненависті кресових поляків до українських мас" чомусь не передбачалося. Як умову початку українсько-польських переговорів польська сторона висувала вимогу, щоб "українці-самостійники" припинили співпрацювати з німцями. Але поляки не обіцяли припинити своє колаборантство з німцями, зокрема поліції гранатової. Як, зрештою, ігнорували і той факт, що ОУН уже на початку 1943 року заборонила українцям співпрацювати з окупаційною владою, називаючи це національною зрадою.

Ще детальніше платформа українсько-польського порозуміння була висвітлена в рефераті "Національні проблеми в Польщі у контексті східної політики", надісланому еміграційному урядові восени 1943 року. Автор реферату слушно зауважував, що, розробляючи програму дій, спрямованих на відновлення незалежної Польщі у кордонах 1939 року, а отже, і налагодження українсько-польських взаємин, еміграційний уряд не бачить, що у цих питаннях політика держав антигітлерівської коаліції наскрізь просякнута егоїстичними прагненнями, які не завжди збігаються з польськими інтересами. Тому автор радив еміграційному урядові обдумати "якусь єдину раціональну програму. Отже, ми не можемо узалежнювати цілости програми від того, чого хочуть сьогодні англо-сакси. Від того, чи Росія внаслідок цієї війни буде розбита і т. д. Згадані елементи можуть вирішити тільки те, яку частину сформульованої програми ми реалізуємо тепер внаслідок цієї війни, а що муситимемо залишити в заповіті наступним поколінням для реалізації минулих конфліктів. Сьогоднішня позиція англо-саксів чи Росії – байдеже хто виголошує її – Черчіль, Іден чи Сталін – не може відібрати в нас охоти обміркувати наші справи. Найважливіше те, що народ хоче жити і розвиватися. Тільки наші інтереси і тільки наші, а не чужі про них думки є для нас вирішальними".

З огляду на це публіцист наголошував: "Не існує можливості розв'язання національної проблеми на східних кресах тільки в рамках нашої внутрішньої політики. Вирішальне значення в цьому має полагодження польсько-російських стосунків". Далі він визнавав, що мета російської політики – ліквідувати Польську державу, а ключ до цієї мети – захоплення Росією всієї Білорусії та України. Саме тому, на його думку, польська політика повинна рішуче "протиставитися російській політиці, відірвати від Росії всію Україну і Білорусію і залучивши ці держави в орбіту польської політики. Виникнення тих незалежних держав та їх зв'язок з Польщею був би таким великим здобутком, який уможливив би територіальний компроміс з ними". Автор був переконаний, що "литовський, білоруський і український народи – природні союзники Польщі у її конфлікті з Росією", тому слід зробити все, щоб подолати у цих народах антипольські настрої. "Отже, сьогоднішній кривавий

конфлікт з українцями є недоречним трагічним непорозумінням, яке потрібно ліквідувати всіма силами. Ми з обох сторін зайшли у безнадійний польсько-український чи польсько-литовський конфлікт. Ми так сильно піддаємося комплексу поривань, що втратили можливість тверезої оцінки дійсності. Ми перестали розуміти, що є нашим політичним інтересом. А порив ненависті викликає другий небезпечний порив – знеохочення. Тут і там чуються голоси резигнації і з полегшенням думається про можливість нашого відходу з кресів, з того пекла, у якому панує хаос і вбивство. Це дуже небезпечні тенденції, що наростають на ґрунті браку якоїсь ясної і зрозумілої для нашого власного суспільства ідеї польської політики на Сході. Чекаємо і мовчимо, інформуючи поляків і світ тільки про вбивства. Тож, непотрібно дивуватися, що ані пересічний поляк, ані, тим більше, пересічний англієць чи американець не розуміє, заради чого, крім польського імперіалізму, намагаємося утриматися на сході.

А тим часом Польща не може відмовитися від своїх позицій на Сході. І то, принаймні, не з імперіалістичних міркувань. Ми мусимо організувати Схід, аби нас не знищив степ".

Реальний вихід з цієї важкої ситуації автор реферату вбачав у реалізації гасла "Свобода людині і народам!", сформульованого в Атлантичній хартії. "Українці, білоруси, литовці слушно можуть вбачати в засадах тієї Хартії гарантію їх свободи. І Польща не може ні у власному сумлінні, ні в очах світу бути перешкодою на шляху тих народів до свободи. А якщо Польща хоче приєднати ті народи до своєї політики, потрібно піднестися, і то, насамперед, полякам, як старшим братам, над атмосферою злої крові. Потрібно сьогодні щодо них виразно і ввічливо у польській політиці і пропаганді поставити ту саму засаду, на яку, попри атмосферу злої крові, піднеслися польські політики доби Ягеллонів – "вільні з вільним"... Було б великою трагедією сьогоднішньої Польщі, якби народні маси, польські селяни не змогли знайти спільної мови з селянами українськими, білоруськими, литовськими так само, як колись польська шляхта знайшла спільну мову зі шляхтою тих самих народів" [28].

Незважаючи на те, що категорична вимога польської сторони визнати довоєнні східні кордони Польщі була зовсім неприйнятною для українців, пошуки платформи для українсько-польського порозуміння тривали. 22 грудня 1943 року представники ОУН передали польській стороні записку, де говорилося, що засади "Відозви до українського народу" не можуть стати основою співпраці між обома народами, а єдиним кроком вперед у тій відозві є твердження, що поляки "розуміють і цінують прагнення українського народу до створення незалежної України". Згідно з повідомленням від 21 січня 1944 року, вже півроку три-

[28] *Siwicki M. – T.2. – S.66, 70-71.*

вали переговори між представником ОУН та Союзом збройної боротьби з метою примирення та співпраці обох народів у відбудові їхніх суверенних держав. 8–10 березня 1944 року українсько-польські переговори відбувались у Львові в будинку НТШ на тодішній вулиці Чарнецького (нині Винниченка, 24). Підсумком цих переговорів став спільний протокол із 20 пунктів, де, зокрема, зазналося: "Обі сторони визнають, що існування самостійних держав, Української і Польської, лежить в інтересі обох народів" і є для їх "тривалого майбутнього історичною необхідністю... Мирна полагода польсько-українських відносин можлива тільки при взаємному пошукуванні боротьби за самостійність обох народів та непосяганні на землі одної чи другої сторони, а питання остаточного устійнення кордонів буде вирішене урядами обох суверенних держав. Обі сторони визнавали, що мають спільних ворогів, тому вважають стан польсько-українського напруження шкідливим та зобов'язуються припинити як внутрішню, так і зовнішню діяльність, яка суперечить визвольним змаганням обох народів" [29]. Переговори між українцями й поляками продовжувалися ще у травні та червні.

На жаль, українсько-польські переговори хоч і мали на меті відновити мир між народами, проте не вплинули на міжетнічний конфлікт, і тисячі людей далі гинули у кривавих сутиках. Свідченням цієї непримиренності була, зокрема, листівка "Комітету визволення Львова", опублікована в липні 1944 року за кілька днів до вступу радянської армії. Листівка містила такий заклик до АК: "Вояки! Ідете карати! Але не ворога, а бунтівника. Не вояка неприятельського, а бандита... Українська "інтелігенція", яка стоїть на чолі катів, як і богохульні українські попи, що закликають до різні, є такими самими злочинцями, як і українські хлопи, що йдуть з ножами і сокирами... Тільки тверда, безжальна рука польського вояка може врятувати східні землі для Польщі, вигубити злочинців, показати, що польський народ гідний незалежного життя" [30]. Це, однак, не означало, що український народ теж достойний такої незалежності.

---

[29] *Лебедь Микола. Вказана праця. – С.118-120.*
[30] *Тамсамо. – С. 121.*